

Maes, S. & Buysse A. (2010). Mijn school scheidt mee. Verschenen in Welwijs jaargang 21, themanummer 3, p. 6-9.

Mijn school scheidt mee.

Ongeveer 20% van alle Belgische kinderen heeft ouders die gescheiden zijn. Op steeds jongere leeftijd maken zij het uit elkaar gaan van hun ouders mee. Elk kind reageert op deze verandering binnen het gezin op zijn/haar unieke manier en dit komt ook op school tot uiting. De school als belangrijke partner in de opvoeding, kan hierop het beste inspelen door voldoende openheid en begrip rond deze gezinssituaties te tonen en door een goed uitgebouwd beleid waarbinnen de relatie Gezin - School een belangrijke plaats krijgt.

De ouders van Nell (9) en Thomas (13) zijn sinds enkele maanden officieel gescheiden. Vooral de aanloop naar de scheiding was voor de kinderen een turbulente periode. Hun ouders maakten dikwijls en soms tot laat 's avonds ruzie waardoor Nell en Thomas moeilijk konden slapen. Op school kreeg vooral Nell het lastig, ze kon zich moeilijk concentreren en maakte enkele zeer slechte toetsen. Nells leerkracht was in die periode een goede steun, ze polste af en toe even hoe het ermee ging.

Leerkrachten worden in hun klas geconfronteerd met kinderen van scheidende of gescheiden ouders. Het is voor hen en andere schoolmedewerkers belangrijk te weten hoe kinderen hierop kunnen reageren en hoe zij als leerkracht of andere betrokkene iets kunnen betekenen.

Rouwen om het oude, wennen aan het nieuwe.

Als ouders uit elkaar gaan is dit een ingrijpende gebeurtenis voor kinderen. Ze worden geconfronteerd met een heleboel veranderingen. Soms hebben kinderen de scheiding min of meer zien aankomen, soms vallen ze uit de lucht. In ieder geval lopen kinderen zowel bij eerder rustige scheidingen als bij zwaar conflictueuze scheidingen een soort rouwproces door. Ze moeten afscheid nemen van het oude gezin waarin mama en papa samen waren. Soms moeten ze wennen aan een nieuw huis, een nieuwe buurt, nieuwe vrienden of een nieuwe school. Al deze veranderingen vragen om een aanpassingsperiode, zowel voor jongens als

meisjes, voor jonge en oudere leerlingen. De manier waarop kinderen dit verwerken, zal afhangen van het geslacht, de leeftijd en het ontwikkelingsniveau van het kind.

De leerkracht van Nell had de laatste maanden een verandering opgemerkt in Nells gedrag in de klas. Ze leek minder actief bij de les aanwezig te zijn en werd vaak om kleine dingen erg boos. Toen de leerkracht ernaar vroeg, bleek wat er aan de hand was thuis. Thomas zit reeds op de middelbare school, hij heeft eerder een dubbel gevoel rond de scheiding van zijn ouders. Enerzijds is hij opgelucht, zijn ouders wonen nu elk apart en maken veel minder ruzie. Anderzijds maakt hij zich zorgen over de toekomst, wat er nu allemaal te gebeuren staat. Gelukkig heeft hij twee goede vrienden in zijn klas met wie hij af en toe over de situatie thuis kan praten, meer heeft hij op dit moment niet nodig.

Voor kinderen in de lagere school of jonger kan het moeilijk zijn om te begrijpen wat er precies aan de hand is thuis. Ze kunnen niet goed wijs uit de ruzies en alle veranderingen en zijn, meer dan oudere kinderen, geneigd om de schuld bij zichzelf te zoeken (Amato & Booth, 1997). De ouders, maar ook leerkrachten kunnen hierin een belangrijke rol spelen door aan kinderen duidelijk te maken dat een scheiding niet hun schuld is. Net zoals Thomas, maken sommige kinderen zich zorgen over wat de toekomst zal brengen na de scheiding. Alles is plots erg onzeker: zal ik nog verder kunnen voetballen of naar de scouts kunnen gaan, zullen ze genoeg geld hebben opdat ik kan verder studeren,...? Op zulke momenten kan een luisterend oor en wat extra aandacht wonderen doen. Goede vrienden zijn, naast eigen broers of zussen, voor leerlingen vaak een eerste goede bron van steun, maar ook de (vertrouwens)leerkracht of andere volwassenen kunnen iets betekenen door beschikbaar te zijn voor een gesprek of praktische hulp. Dit echter zonder het kind in een uitzonderingspositie te plaatsen of het te stigmatiseren als ‘kind van gescheiden ouders’. Kinderen ontwikkelen immers niet per definitie problemen wanneer hun ouders uit elkaar gaan.

Niettegenstaande het verdriet van kinderen rond de scheiding groot kan zijn, ze zijn veerkrachtig. Ze ontwikkelen dus niet per definitie schoolachterstand of psychologische problemen, kinderen zijn geen hulpeloze slachtoffers van hun ouders' scheiding. Het welzijn van kinderen hangt vooral samen met de mate van ouderconflict reeds voor, maar ook tijdens en nog na de scheiding (Kelly, 2000). Sommige problemen bij kinderen ontstaan reeds wanneer de ouders nog bij elkaar zijn en er zeer veel ruzie is. Ouders verliezen door hun eigen emotionele proces soms de noden van hun kinderen tijdelijk uit het oog. Ze gaan te veel

steunen op hun kind of verwachten dat hun kinderen partij kiezen voor één van beiden, waardoor deze zich gevangen voelen tussen hun ouders. Dit kan bij deze kinderen leiden tot psychologische aanpassingsproblemen (angst, sombere gevoelens, ...). Vooral conflicten over het kind waaraan het op een directe manier wordt blootgesteld, conflicten met fysiek geweld of conflicten waarin het kind zelf betrokken wordt, zijn het meest schadelijk. Aanslepend conflict zorgt voor minder emotionele energie bij de ouders waardoor ze eerder angst- en schuldinducerende technieken gebruiken in de omgang met hun kinderen (Kelly, 1998). Het niveau van vijandigheid in de interactie tussen de ouders, eerdere ervaringen met fysiek agressief ouderlijk conflict en de leeftijd van het kind zijn belangrijke factoren. De perceptie en de interpretatie van het conflict door de kinderen wordt beïnvloed door zowel de ruimere context waarin het conflict plaatsvindt als de manier waarop het conflict uitgedrukt wordt. Het is vooral van belang dat kinderen niet middenin het conflict geplaatst worden en niet als speelbal gebruikt worden door manipulerende ouders (Emery, 2004). Wanneer kinderen door de scheiding loskomen uit een voor hen slechte situatie met veel conflict, is de scheiding meestal een goede zaak die hun welzijn ten goede komt (Amato, 2010).

Gescheiden ouders = slechte punten?

We moeten ons niet in de eerste plaats de vraag stellen ‘Welke (negatieve) impact heeft een scheiding op leerlingen?’, veel interessanter en bruikbaar is de vraag ‘Hoe gaan kinderen om met het uit elkaar gaan van hun ouders en hoe kunnen ze daarbij op school bijgestaan worden?’. In ons eigen onderzoek (Buysse & Ackaert, 2006; IPOS) gingen we na hoe kinderen het conflict tussen hun ouders en het apart gaan wonen van hun ouders beleven. De resultaten tonen aan dat de negatieve impact van conflict verdwijnt wanneer kinderen begrijpen waarom hun ouders uit elkaar gaan en wanneer ze het gevoel hebben ertoe te doen voor hun ouders. Kinderen zijn geen passieve ontvangers van de ‘impact’ van de gezinstransitie of van de invloed van hun ouders. Ze zijn denkende wezens, die op een actieve manier betekenis verlenen aan hun leefwereld en in interactie staan met hun ouders. Uit een Brits onderzoek (Dunn, Davies, O’Connor & Sturgess, 2001) naar de beleving van scheiding bij kinderen bleek dat kinderen vaak verward zijn tijdens de scheiding omdat de veranderingen in hun gezin niet voldoende werden uitgelegd. Ze weten vaak niet wat er gebeurt met hun gezin en interpreteren dan dat ze niet meer graag gezien worden door de ouder die vertrokken is. Kinderen hebben positievere gevoelens wanneer ze actief betekenis kunnen verlenen en kunnen communiceren met hun ouders over de problemen die ontstaan door het leven met gescheiden ouders. Leerkrachten kunnen hun leerlingen stimuleren om zelf

verduidelijking te vragen aan hun ouders wanneer de situatie verwarrend is. Leren communiceren, ook van kind tot ouder, is een vaardigheid die in het lessenpakket niet zou mogen ontbreken.

Het is mogelijk dat kinderen tijdens een gezintransitie tijdelijk minder goede resultaten behalen op school en probleemgedrag vertonen, maar bij de meerderheid van de kinderen blijven deze problemen niet voortduren. Het zijn vooral aanslepende conflicten tussen de ouders en financiële problemen vóór en na de scheiding die een rol spelen wat het schoolsucces van de betrokken kinderen betreft. Verder maakt het uit hoe oud de leerling is op het moment van de scheiding. Volgens een Nederlands onderzoek (Fischer, 2004) ondervindt vooral de leeftijdsgroep 11- tot 15-jarigen het grootste negatieve effect als het om succes op school gaat. Deze kinderen volgen ruim tien maanden minder onderwijs dan vergelijkbare kinderen die geen echtscheiding meemaken. Echter, om juiste conclusies te trekken over de gevolgen van scheiding is het belangrijk om de situatie voor, tijdens én na de scheiding in rekening te brengen. Niet alle mogelijke problemen zijn te wijten aan de scheiding. Het is daarom aan te raden om de scheiding niet te vlug als reden voor problemen of slechte cijfers te bestempelen, het is niet het enige dat leerlingen bezighoudt. Bovendien is elke scheiding uniek. Leerkrachten die zelf een scheiding hebben meegemaakt kunnen extra gevoelig zijn voor leerlingen die hetzelfde meemaken. Dit kan een voordeel zijn omdat de leerkracht dan alerter kan reageren, maar ook hier is enige voorzichtigheid geboden en zullen veralgemeningen van eigen ervaringen de leerling niet ten goede komen. Uiteraard tolereert men ongepast gedrag of slechte schoolresultaten niet 'omwille van de scheiding'. Het is belangrijk om als leerkracht je eisen te blijven stellen.

Een verandering in de structuur van een gezin gaat niet alleen samen met veranderingen bij de ouders en de kinderen, maar ook in de ouder - kind relatie. Ouders en kinderen kennen elkaar op een intieme manier en beïnvloeden elkaar voortdurend in een unieke relatie met een verleden en een toekomst. Deze relatiecontext maakt ouders en kinderen ontvankelijk, maar ook kwetsbaar voor wederzijdse invloed. Ouders die apart gaan wonen, missen het gevoel ertoe te doen in het leven van hun kinderen omdat ze niet meer elke avond hun kinderen in bed kunnen stoppen of hun boterhammen kunnen klaarmaken. Kinderen krijgen het gevoel ertoe te doen als hun ouders regelingen treffen waardoor ze voor hen belangrijke dingen kunnen blijven doen: blijven voetballen, blijven piano spelen met opa,... Het idee daarachter is 'mijn ouders weten wat ik graag heb', 'ik maak het verschil voor hen'. Kinderen willen in staat zijn om met beide ouders een goede band te onderhouden (Braithwaite et al., 2008).

Contact met een niet-inwonende ouder is dan ook minder afhankelijk van de exacte hoeveelheid tijd die ouder en kind met elkaar spenderen, maar meer van de kwaliteit van de relatie tussen beide ouders en de relatie tussen de (niet-inwonende) ouder(s) en het kind (Hetherington, 2003). Als kinderen het gevoel hebben ertoe te doen in het hoofd en het hart van hun beide ouders, dan kunnen ze beter met de gezinstransitie om. Dat garandeert dan dat er voldoende aandacht is voor de beleving van de kinderen. Als ze - in de mate van het mogelijke - betrokken worden bij de reorganisatie van het gezin, of althans als er met hen rekening wordt gehouden, dan krijgen ze het gevoel dat ze meetellen.

Scheiden als proces.

Nell (12) en Thomas (16) gaan intussen samen naar dezelfde middelbare school. De ene week verblijven ze bij mama, de andere week verblijven ze bij papa. Nell vergeet weleens schoolgerief bij mama, terwijl ze het de week nadien op school nodig heeft, maar dan is ze bij papa. Gelukkig kennen de leerkrachten haar situatie en kunnen ze hiervoor begrip opbrengen. Een leerkracht raadde haar aan om een vaste heen-en-weer checklist op te maken, Nell vond dat een bruikbare tip. Sinds kort heeft mama iemand nieuw leren kennen, Thomas heeft het er knap lastig mee. Na een lange tijd bij mama gezellig met zijn drietjes, komt 'hij' nu de rust verstoren, bovendien heeft hij een dochter van 17. Het doet raar om mama met een andere man dan papa te zien.

Een scheiding is slechts een eerste stap in een hele reeks mogelijke familiale transitie momenten die het aanpassingsvermogen van de kinderen en de familiale relaties op de proef stellen (Amato & Sobolewski, 2001). Het kan enkele jaren duren vooraleer ouders en kinderen gewend zijn aan de nieuwe situatie en dan (of reeds vroeger) komen er nieuwe partners in het spel, zoals bij Nell en Thomas. Een nieuw-samengesteld gezin (NSG) wordt gevormd. Dat vraagt opnieuw heel wat aanpassingsvermogen van de betrokken kinderen en het houdt nieuwe risico's in. Een scheiding impliceert immers dat een ouder opnieuw zal samenwonen, eventueel zal hertrouwen, kinderen kan krijgen en misschien opnieuw zal scheiden. Sommige kinderen vinden het hertrouwen van vader of moeder een meer ingrijpende gebeurtenis dan de scheiding. Het neemt de hoop op hereniging die soms nog bij de kinderen bestaat volledig weg en bovendien gaat het gepaard met weer heel wat veranderingen en soms nieuwe leefregels. Het gaat niet zozeer om de nieuwe partner(s) op zich dan wel om het aantal verschillende opeenvolgende transities die het welzijn van een kind tijdelijk naar omlaag kunnen halen (Amato, 2010). Vooral wanneer verschillende

transities (scheiding, verhuizen, nieuwe partner, nieuwe kinderen) kort op elkaar volgen, is dit voor een kind extra belastend. Een NSG in de kinderschoenen moet zijn draai nog vinden en kan te kampen hebben met normale startersmoeilijkheden. In een gevestigd NSG hebben de verschillende gezinsleden meestal hun draai reeds gevonden en kent iedereen zijn rol. De stabiliteit van een NSG kan dan ook medebepalend zijn voor het welzijn en het schoolsucces van de betrokken kinderen. Wat extra gevoeligheid van de leerkracht voor de aanpassingsmoeilijkheden van kinderen in startende NSG, kan voor kinderen zeker een extra steun zijn.

School en gezin als opvoedingspartners.

Tijdens de les Cultuurwetenschappen spreekt de leerkracht van Thomas over de verschillende soorten gezinnen die er bestaan tussen, maar ook binnen verschillende culturen. Een klasgenoot krijgt de kans om te vertellen over zijn adoptiegezin, Thomas legt uit hoe het eraan toe gaat in zijn NSG. In een klasgesprek wordt verder gediscussieerd over verschillende gezinsvormen. Bij Nell wordt er in de les Filosofie nagedacht over het ideale gezin. Nell vertelt dat het best ok is om in twee verschillende gezinnen te wonen, ze heeft zich aangepast en eigenlijk loopt het ook zo goed.

Concrete methodieken of werkvormen zoals een klasgesprek, filosoferen met kinderen, maar ook bijvoorbeeld een stellingen- of rollenspel, kunnen aan de leerlingen ondersteuning bieden in hun eigen verwerkingsproces. In de concrete lespraktijk komt zo tot uiting dat elke leerling in een unieke gezinssituatie opgroeit. Leerkrachten en leerlingen leren in een sfeer van openheid en respect omgaan met elkaars unieke levensomstandigheden.

De leerlingenpopulatie binnen een school is meestal zeer divers, het is een weerspiegeling van onze maatschappij in het klein. Sommige kinderen leven in een adoptiegezin, andere kinderen hebben twee ouders van hetzelfde geslacht, nog anderen, zoals Nell en Thomas, zijn lid van een NSG. Ondanks een grote diversiteit aan gezinsvormen, gaan de meeste leerlingen, leerkrachten, directies, onderzoekers, ... nog steeds impliciet uit van één bepaald idee over het 'normaal' kind in het 'normaal' gezin. Een school moet zich voldoende bewust zijn van de diversiteit aan gezinsvormen en hier ook op inspelen.

Een goed uitgebouwd schoolbeleid rond de relatie school - gezin waarin zoveel mogelijk recht wordt gedaan aan de eigenheid van elk gezin, is voor elke school een must. Uit een onderzoek van Colpin en haar collega's (2001) bleek echter dat bij de meerderheid van de 15

onderzochte Vlaamse scholen dit soort van beleid ontbrak. De onderzoekers stelden vast dat leerlingen uit niet-traditionele gezinnen gemiddeld een significant lager welbevinden op school hadden in vergelijking met leerlingen uit traditionele gezinnen. Vooral steun aan de ouders bleek te werken als een beschermende factor. Een goede samenwerking tussen de school en de ouders geeft ouders een extra steuntje in de rug en draagt dan ook indirect bij aan het welzijn van de leerlingen. De school kan voor leerlingen een belangrijke bron van stabiliteit zijn in een periode van instabiliteit binnen het gezin.

Om een goede relatie tussen de school en het gezin op te bouwen zijn verschillende elementen belangrijk (Colpin et al., 2001). Een school dient oog te hebben voor ondersteuningsvragen rond nieuwe gezinsvormen en deze houding te stimuleren bij leerkrachten, maar ook bij medeleerlingen en hun ouders. Leerkrachten moeten de mogelijkheid krijgen om soepel om te gaan met ondersteuningsbehoeften van leerlingen. Hierbij dient de school voldoende aandacht besteden aan de vorming en bijscholing van zijn leerkrachten. Leerkrachten moeten inzicht hebben in hoe ze kunnen werken met leerlingen van uiteenlopende achtergronden en hoe ze de diversiteit aan gezinsvormen kunnen binnenbrengen in de lespraktijk. Leermateriaal waarin een variatie aan gezinsvormen voorkomt, kan hierbij helpen. De school wordt als tweede opvoedingsmilieu dagelijks geconfronteerd met wat zich afspeelt binnen gezinnen. Een respectvolle houding en een goede informatie-uitwisseling en communicatie kan zorgen voor een stevige brug tussen gezin en school. Tevens vormt zich een spanningsveld als we het hebben over de school als tweede opvoedingsmilieu. Enerzijds dient de school de belangrijke taak op zich om zijn leerlingen verschillende aspecten van relatiebekwaamheid aan te leren: leren communiceren, leren omgaan met gevoelens, conflictbeheersing, ... Anderzijds bestaat er een grote diversiteit aan gezinsvormen en is echtscheiding een maatschappelijke realiteit, respect en herkenning voor deze variëteit aan gezinnen is noodzakelijk.

Ook de school scheidt mee.

Wanneer er een oudercontact georganiseerd wordt op de school van Nell en Thomas, nodigt de titularis steeds hun beide biologische ouders uit. Dit gebeurt per e-mail omdat de ouders aangegeven hebben dat dit voor hen de beste manier is. De mogelijkheid bestaat om elk apart op gesprek te komen, maar hun ouders maken hier geen gebruik van. Als Nell en Thomas in de week wanneer ze bij mama verblijven een rapport meekrijgen, wordt dit ook per e-mail aan papa bezorgd. Op die manier blijven beide ouders actief betrokken bij hun kinderen.

Specifiek rond kinderen met gescheiden ouders is het noodzakelijk om als school een duidelijk afgelijnd kader te hebben waarbinnen gewerkt kan worden. Eerst en vooral is het belangrijk om als school op de hoogte te zijn van de gezinssamenstelling en de verblijfsregeling van zijn leerlingen. Omdat deze informatie kan veranderen is het ook nuttig om ze jaarlijks opnieuw te bevragen en ze op een discrete manier te laten doorstromen naar de nodige kanalen zodat alle betrokkenen op de hoogte blijven. Een efficiënte en discrete doorstroming van informatie kan misverstanden en onbegrip voorkomen.

In het geval van Nell en Thomas vormt het op dit moment geen groot probleem voor hun ouders om samen op het oudercontact te verschijnen. Toen ze net uit elkaar waren was dit wel anders. Er bestond lange tijd grote onenigheid rond de mogelijke verblijfsregeling van Nell en Thomas. Uiteindelijk zijn deze ouders met de hulp van een scheidingsbemiddelaar tot een regeling gekomen waarin elke ouder en ook de kinderen zich konden vinden.

Scheidingen die vlekkeloos verlopen zijn in de minderheid, meestal gaat het uit elkaar gaan van twee partners gepaard met spanningen of onenigheid. In de periode voor en soms nog een tijd lang na de scheiding kunnen de emoties hoog opslaan. Overmand door eigen gevoelens, komen ouders niet altijd redelijk over en soms verliezen ze de belangen van hun kinderen zelfs volledig uit het oog. Als school dient men begrip op te brengen voor de moeilijke situatie die deze ouders doormaken. Hierbij is het belangrijk zich niet in conflicten te mengen en de neutraliteit te bewaren, dit ten opzichte van beide ouders en eventuele nieuwe partners. Ook al lijkt één ouder duidelijk minder of meer ‘in fout’ dan de andere, ook al trekt de leerling zelf partij voor één ouder. Als school en als leerkracht blijft men buiten elke betwisting en stelt men de zorg voor de leerling prioritair. Deze onpartijdige houding laat een school toe de betrokkenheid van beide ouders bij de opvoeding te stimuleren. De meeste ouders, maar ook nieuwe partners wensen dat de omgeving hen herkent als ouder of mee-ouder. Wanneer een ouder steun zoekt of raad vraagt in een conflictvolle situatie, kan men scheidingsbemiddeling of ouderschapsbemiddeling aanraden. Een school met respect voor NSG, krijgt ook respect van NSG.

Tot slot: gelukkig en toch gescheiden?!

Dat er niet één ‘juist’ gezin of één ‘goed gescheiden’ gezin bestaat hoeft niet meer gezegd. De ideeën die daarover in onze maatschappij leven en in vele hoofden verankerd zitten, hebben echter een belangrijke impact op hoe gezinnen die een scheiding meemaken zich voelen. Invloed stopt immers niet aan de grenzen van de schoolpoort. Het idee niet te leven in een

‘standaard’ gezin of niet te voldoen aan de ‘norm’ weegt op het leven van volwassenen en kinderen. Nochtans bestaat er – zoals hierboven reeds vermeld – niet slechts één model van ideaal samenwonen, van ideaal ouderschap. Zonder de waarde van duurzame relaties te verloochenen, kunnen we zonder meer stellen dat er verschillende vormen van ouderschap bestaan. Echter, onbekend is onbemand. Kennis over elkaar, respect voor diversiteit en erkenning van de variëteit aan gezinssituaties als maatschappelijke realiteit die door alle betrokkenen op een eigen manier wordt beleefd, is dan ook cruciaal. Want geen twee ouders zijn dezelfde, geen twee kinderen, geen twee ouder - kind relaties, geen twee stiefouders, geen twee stiefkinderen,... Erkenning en respect voor diversiteit en ondersteuning van álle gezinnen kan er voor zorgen dat een diversiteit aan kinderen (Nell, Thomas en vele anderen) gewone gelukkige kinderen zijn en een diversiteit aan gezinnen gewone, gelukkige gezinnen kunnen zijn.

Sofie Maes en Ann Buysse

Onderzoeksgroep Relatie- en Gezinsstudies

Universiteit Gent

IPOS: www.scheidingsonderzoek.be

BIBLIOGRAFIE

- Amato, P.R. & Booth, A. (1997). A generation at risk: Growing up in an era of family upheaval. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Amato, P.R. & Sobolewski, J.M. (2001). The effects of divorce and marital discord on adult's children's psychological well-being. *American Sociological Review*, 66, 900-921.
- Amato, P.R. (2010). Research on divorce: Continuing trends and new developments. *Journal of Marriage and Family*, 72, 650-666.
- Braithwaite, D.O., Toller, P.W., Daas, K.L., Durham, W.T., & Jones, A.C. (2008). Centered but not caught in the Middle: Stepchildren's Perceptions of Dialectical Contradictions in the Communication of Co-parents. *Journal of Applied Communication Research*, 36, 33-55.

- Buysse, A. & Ackaert, L. (2006). Kinderen en Scheiding. Een focusgroepen onderzoek. Tijdschrift voor Jeugdrecht en Kinderrechten, 7, 32-37.
- Colpin, H., Verhaeghe, J.P., Vandemeulebroecke, L., Chesquière, P., Janssen, K., Amelinckx, V., Cocquyt, E. & De Vos, H. (2001). Nieuwe gezinsvormen en onderwijsparticipatie in Vlaanderen. Onuitgegeven onderzoeksrapport, K.U.Leuven en Universiteit Gent.
- Dunn, J., Davies, L.C., O'Connor, T.G. & Sturgess, W. (2001). Family lives and friendships: The perspectives of children in step-, single-parent, and nonstep-families. Journal of Family Psychology, 15, 272-287.
- Emery, R.E. (2004). The truth about children and divorce - dealing with the emotions so you and your children can thrive. London: Penguin Books Ltd.
- Fischer, T. (2004). Onderwijsachterstand door echtscheiding? Demos, 20, 61-63.
- Hetherington, E.M. (2003). Social Support and the Adjustment of Children in Divorced and Remarried Families. Childhood, 10, 217-236.
- IPOS: www.scheidingsonderzoek.be
- Kelly, J.B. (1998). Marital conflict, divorce, and children's adjustment. Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America, 7, 259-271.
- Kelly, J.B. (2000). Children's adjustment following divorce: Risk and resilience perspectives. Family Relations, 52, 352-362.

